

CSURKA ISTVÁN

1934–2012

Két Csurka István volt, magyarázom magamnak, vigasztalom magam, áltatom magam.

Jóval több mint ötven éve, hogy az első Csurka bejött a New York mélyvizébe, közös barátunk (neki tanára is a Színművészeti Főiskolán), Czibor János hozta el, mutatta be. A nagydarab, pirosposztag, félszeg fiú letelepedett az asztalhoz, amelynek Vas István, Kormos István, Zelk Zoltán, Réz Ádám, Czibor János, Domokos Mátyás, Csernus Tibor, Kellér Andor voltak a törzsvendégei, de néha leült közénk Ferenczy Béni is, Ottlik Géza, Szántó Piroska, Tamási Áron, Juhász Ferenc, Nagy László – napestig folytathatnám a fényes nevek sorolását. Letelepedett a fehér asztalhoz, és harminc évig fel sem állt onnan. Persze: képletesen szólva. Mert azért kiballagott a lóversenyre, a galoppra is, az ügetőre is, elment a Fészekbe vagy magánlakásokra kártyázni – no meg dolgozott is, írt, nem is keveset. Erős novellákban mondta el a traumáit és szorongásait, a nemzedék illúzióit és csalódásait, azt, hogy *osztás után* vagyunk, s azokkal a kártyalapokkal, amelyeket a kezünkben tartunk, roppant szűk a játékterünk. Így lett novelláinak visszatérő, központi tárgya – különféle variációkban – a Játék, amely menekülés a tehetetlenségből, a végzetes determinációkból, az unalomból. Talán a legjobb novelláinak címét írom most ide, mindenesetre a legemlékezetesebbekét, mert emlékezetből, anélkül, hogy előkeresném könyvei tartalomjegyzékét: *Az uszálykormányos, Nász és pofon, Happening, A csillár, Létezés-technika, Protest song, Százötös mellék, Nyílt törés, Részeg áriák és duettek, Egy fogadó lelkivilága*. Népi íróknak mondták, az ördög tudja, miért, talán mert Veres Péter köszöntötte indulásakor: van benne egy kis íróvarázs – mondta –, pedig Hunyady Sándor volt az őse és mestere, meg Heltai, Molnár Ferenc, a „léha, körüti írók”. Írt vagy húsz darabot is, olyikat könnyű kézzel a siker vagy legalább az előleg reményében, olyikat nemzedéke létéről és létezés-technikájáról – jóformán minden hősenek ismertem a modelljét –, komolyabb becsúrással; ezek a drámái (*Ki lesz a bálanya? Deficit, Majális, Házmestersirató*) maradandónak ígérkeznek. A novelláit és darabjait belengő humor is segített abban, hogy az olvasók és nézők egyaránt szívesen fogadják, amit írt (ebben az álcinikus iróniában, opalizáló játékosságban alighanem Karinthy volt utolérhetetlen mestere).

Ezekben az években sokat voltunk együtt. Éjszakákat vitatkoztunk át kéziratok és kártyalapok fölött. Megismertük egymás titkait (most már látom, én kevésbé az ő rejtegetett életét és gondjait), ugrattuk egymást, bohóckodtunk – és nevtünk rengeteget. Nem volt ez felhőtlen kacagás, inkább védőpajzsunk kovácsoltuk közösen a jókedvet, a gúnyt, a gerjesztett eufóriát – „rengeteget röhögtünk, mert renge-

teget féltünk” – ahogy Szántó Piroska írta. És Böhönye – mert így nevezte magát, részint arról a faluról, ahol katonáskodott, részint külső-belső habitusát jellemzendő –, Böhönye a legnehezebb pillanatokban mindig szolidáris volt, sőt – ma már bajosan hihető – gyöngéd is, bár ezt szégyellte. Igazi jó *haver* volt – ha ugyan stílusos ezzel a héberből magyarrá honosodott szóval illetni.

A baj akkor kezdődött, a nyolcvanas években, amikor apadni, száradni kezdett tollában a tinta. Novellára már nem nagyon futotta az erejéből, ha igen, az csak önutánzás volt, tárcát írt inkább, szürkültek azok is (kivétel nagyszerű tanulmánya a Bibó-felejtésről). Ezt, gondolom, maga is érezte, barátai is figyelmeztették. Ahogy lazult, puhult a rendszer, majd bekövetkezett a rendszerváltás, Csurka az irodalom felől a politika felé fordult, komolykodni is kezdett, pózolni – rövid idő alatt el is merült a közéletben. Döbbenten, elhűlve néztük, barátai, hogy bocskaiába öltözik – maskarának tetszett rajta –, felmászik egy hordóra, onnan dörög, vállára veszi a nemzet sorsát, sőt irányt akar szabni a magyarságnak. Pedig éppen most jött el az ő ideje, mondtuk (neki is): a nagy átalakulás ontja a kézre álló témákat, egy Balzac sem bírná regénnyé, novellává gyúrní azt a sok jót és rosszat, csúfat és szépet, amiről lehull a lepel, vagy még inkább azt, ami most történik körülöttünk, velünk. De Pista csak ígét hirdetett, egyre üresebb és harsányabb cikkeket írt, magabiztosan. Bőbeszédű, zavaros, bombasztikus publicisztikájában felvillant ugyan – nem gyakran – egykori tehetsége, az író tehetsége, de az eredeti szókép, ötletes hajlítás, találó jelző, érdekes eszmetársítás is ártó szándékot szolgált, rombolt, pusztított – és mindenekelőtt: ijeszteni akart, félelmet kelteni. Márpedig a félelemkeltés, ugye, nem az író feladata.

A hordót, amire felkapaszkodott, a parlamenti szószék követte, nagygyűlések emelvénye. Politikai programja közgazdasági, jogi, történelmi ismeretek híján felettebb kurta volt és egyszerű (no meg használhatatlan): Vissza Etelközbe, magyar testvéreim! Aztán kezdte meghatározni, mi több, megszabni, hogy ki is magyar, kinek elfogadható a magyarságteljesítménye. A fajvédelem pedig szükségképpen bezárkózással és kirekesztéssel jár együtt. És félelemmel mindentől, amit idegennek érez, és gyűlölettel minden ellen, amit idegennek bélyegez. Ennek a nemrég oly kedves, barátságos, joviális embernek a cikkeiből, szónoklataiból széles sugárban ömlött a gyűlölet – fáj leírni a szót: az uszítás. Előbb kódoltan, aztán nyíltan, kertelés nélkül zsidózni is kezdett, szükségképpen vezetett ide az út, amit választott.

A konzervatív demokraták, a szocialisták, a liberálisok – ha nem is egyesített erővel – csak valamelyest tudták korlátozni ennek a vak dűhnek a következményeit, ahhoz nem volt erejük, sem eszközük a fiatal demokráciában, hogy szétfűjják Csurka tanait. Ifjú hívei, tanítványai voltak azok, akik az ő pártjánál is radikálisabb mozgalmukkal, a tőle tanult fajelmélet továbbélézésével, korszerűbb retorikájukkal villámgyorsan elhódították szavazóit, őt magát pedig úgy szorították ki, kergették ki a politikai arénából, mintha soha nem is játszott volna

szerepet a magyar életben. Csurka eltűnt. Annyi ideje már nem maradt, hogy visszataláljon az irodalomhoz, de amúgy is erősen kétséges, hogy az efféle vállalkozás sikerrel járt volna. Kegyetlen játék, kaján fintora ez a történelemnek.

Nem tudtam, hogy beteg. Huszonkét éve nem találkoztunk, nem váltottunk levelet, nem hívtuk fel egymást, nem küldte el az új könyveit. A gyász hír mégis – vagy éppen ezért is? – megütött. A fiatal embert hívta elő emlékezetem, az induló író és a jó barátot. Megint leomlott és elmerült a mérhetetlen óceánban ifjúságom egy része, véglegesen. Megint kevesebb egy emberrel, aki még ismerte a halottaimat. Ifjú alakja mögött aztán felsejlett ködösen a másik Csurka István, a demagóg népszónok, az uszító újságíró, a malomalji politikus – aki ráadásul még ügyetlen is volt. Elbukott.

Igen, nekem két Csurka Istvánom volt és maradt.

Vajon mennyi időnek kell eltelnie, amíg az idő vasfoga elfújja írásairól a méreggel átítatott szemetet, amit két kézzel, szorgalmasan, öngyilkos buzgalommal hordott rájuk több mint húsz hosszú évig? (Hogy élveztük a politikusok torz szóképeit, komikus képzavarait! – ezért nem álltam meg, hogy ne idézzek legalább egyet.) Mennyi időnek kell eltelnie, míg egy magára adó, komoly könyvkiadó összegyűjti és megjelenteti Csurka István legjobb novelláit? Mennyi időnek, amíg egy magára adó, igazi színház felújíthatja valamelyik darabját?

Holtbiztos, hogy én ezt már nem érem meg.

Réz Pál